

BİR SUİKASTÇİNİN PORTRESİ: ZİYA HURŞİT

Muzaffer YARDIMCI*

Öz

Bu makalede Ziya Hurşit'in (1980-1926) hayatı incelenmiştir. Bu konuyu çalışmamızdaki amaç; Ziya Hurşit'in hayatı ve siyasi faaliyetleri ile ilgili gelişmeleri, önemli olay ve durumları tarafsız ve objektif tarih anlayışı içerisinde ortaya koymaktır.

Ziya Hurşit, ilk ve orta öğretimini tamamladıktan sonra Almanya'da Gemi İnşa ve Telsiz Telgrafçılığı öğrenimi gördü. 1920'de Eskişehir Sultanisi'nde Almanca öğretmenliği yaparken, TBMM 1. Dönemi milletvekili seçildi. Bu görevine devam ederken İkinci İnönü Savaşı'na gönüllü olarak katıldı. Mecliste muhalif grup arasında yer aldı. Kürsüde yaptığı eleştirilerle dikkat çekti. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi; muhalefetini daha da artırdı ve İkinci Meclis'te görev almaması üzerine Meclis dışındaki faaliyetleriyle muhalefetini sürdürdü.

Ziya Hurşit muhalif parti Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş çalışmasında görev aldı. Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara ve İzmir'de suikast teşebbüsünde bulundu. İzmir Suikast Teşebbüsü'nün açığa çıkmasından sonra İstiklal Mahkemesi kararıyla idam edildi.

Ziya Hurşit'in hayatı Modern Türkiye'nin kuruluşunda iktidar mücadelesi-ni ve muhalefetin taşıyıcı sürecini anlamak ve bu süreç hakkında bilgi sahibi olmak bakımından çok önemlidir.

Anahtar kelimeler: Ziya Hurşit, İzmir Suikast Teşebbüsü, Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstiklal Mahkemesi.

The Portrait Of An Assassin: Ziya Hurşit

Abstract

This thesis study focuses on life of Mr. Ziya Hursit. Our purpose in this study is to show important events of political activities and life of Ziya Hursit in the scope of objective history comprehension.

After completing elementary and secondary education, Ziya Hursit studied Ship Construction and Radiotelegraphy in Germany. While working as German Teacher in Eskişehir Sultani, he was elected as a member of parliament for the first period of TBMM. He took part in 2th Inonu War voluntarily while he was parliament member. He had position in Opposition Group in parliament.

* İstanbul Hezarfen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Öğretmeni.

He drew attentions with his criticisms. He has increased his criticisms after the murder of Mr. Ali Sukru, Parliament Member of Trabzon, and pursued his opposition outside of parliament as a result of non-being member in the second period of TBMM.

Ziya Hursit took part in the foundation of the opposition party of Progressi-ve Republican party. He attempted in assassination of Mustafa Kemal in Ankara and Izmir. After he has been known for his attempt to assassinate in Izmir, he was put to death by Tribunals of Independent.

Life of Ziya Hursit takes important place in understanding struggle for power and process of settlement of Opposition, and having information about this stage in the foundation of Modern Turkey.

Keywords: *Ziya Hursit, Izmir Assassination, The Grand National Assembly Of Turkey, The Court Of Independence.*

1901¹ yılında Lazistan² sancağının, Atina (Pazar) kazasına bağlı Hemşin'de doğdu.³ Meclis arşivinden elde ettiğimiz seçim mazbatasında⁴ doğum tarihi ve yeri yazmamakla birlikte “*Memleketi ve memleketindeki mufassal (ayrıntılı) adresi*” kısmı altında “*Atina’da Hemşin Nahiyesi Kürtzade Ziya*” olarak yazmaktadır.

Annesi Emine Hanım’dır.⁵ Babası 35 sene kadılık ve kadı naipliği⁶ yapan Hurşit Efendi’dir.⁷

İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Almanya’da Gemi İnşa Mühendisliği ve Telsiz Telgrafçılık eğitimi alırken 3. sınıfta iken okulu bırakarak⁸ Milli Mücadele’ye katılmak üzere Anadolu’ya döndü.

1920 yılında Eskişehir Sultanisi’nde Almanca öğretmenliği yaparken burada Milli Mücadele’nin örgütlenmesinde ve gençlerin işgale karşı bilinçlenmesinde etkin rol oynadı.

¹ Ziya Hurşit’in yaşı Milletvekili seçilmesi için mahkeme kararıyla 9-10 yaş büyütülmüştür. Bu durum mahkemede gündeme gelmiştir. Ali Çetinkaya, Ziya Hurşit’e “*Kanuni yaşta olmadığınız halde, evvelce Büyük Millet Meclisi’ne aza olduğunuz anlaşılıyor*” sorusuna Ziya Hurşit “*Evet öyledir*” şeklinde cevap veriyor. Milliyet gazetesine bir yazı dizisi hazırlayan Mekki Said Esen de Ziya Hurşit’in 1901 doğumlu olduğunu ve yaşının mahkeme kararıyla 9 yaş büyütülerek Vekil seçildiğini söylemektedir. Aynı bilgi ağabeyi Ahmet Faik Günday’ın hatıratında da mevcuttur. Ahmet Faik Bey, 1920 yılında Eskişehir, İngiliz işgali altındayken kardeşinin 19 yaşında olduğunu yazmıştır. Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan, Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 353; Mekki Said Esen, “Atatürk’ü Öldürmek İstemişlerdi”, *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1964; Fahri Çoker’in “*Türk Parlamento Tarihi*” isimli eserinde ve 1994’de basılan “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümünde*” Ziya Hurşit’in doğum tarihi 1892 olarak geçmektedir. 2010 yılında basılan “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümünde*” ise doğum tarihi 1890 olarak geçmektedir. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, Cilt: III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No: 6, Ankara 1994, s. 721; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü*, 23 Nisan 1920 - 20 Ekim 1991, Ankara 1994, s. 34; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-2010*, Cilt: I, 1920-1950, Ankara 2010, s. 4.

² Lazistan Sancağı’nın merkez kazası olan Rize, 20.04.1924 tarihinde il olmuş ve kayıtlarda bu şekilde geçmeye başlamıştır.

³ Çoker, a.g.e., s. 721.

⁴ http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_306_1_1.pdf

⁵ Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan, Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 27.

⁶ Süleyman Beyoğlu, “Bir Bürokrat ve Milletvekilinin Portresi: Ahmet Faik Hurşit Günday”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 7, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 43.

⁷ http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_306_1_1.pdf

⁸ Ziya Hurşit’in Almanya’daki eğitimini yarıda bıraktığı bilgisi günümüzde yaşayan aile bireylerinden alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, ağabeyi olan Ahmet Faik Günday'a duyduğu yakın ilgisi ve Eskişehir'deki yararlı faaliyetleri neticesinde dikkatini çeken Ziya Hurşit, yine ağabeyinin de etkisiyle TBMM'ye I. Dönem Lazistan Milletvekili olarak girdi.

24 Nisan 1920'de meclise katıldı. I. ve II. toplantı döneminde Dışişleri Komisyonu'nun katipliğini yapmakla birlikte Bütçe ve Tapu-Kadastro komisyonlarında da çalıştı.

Çok iyi Almanca ve Fransızca bilgisiyyle muhalif olana kadar Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında yer aldı. II. ve III. toplantı yıllarında divan katibi oldu.⁹ Asker kaçakları ve Yozgat bölgesindeki ayaklanmaları ile ilgili sorunlar için kurulan Yozgat İstiklal Mahkemesi¹⁰ üyeliğine seçildi ise de bu göreve Hukukçu olmadığı için gitmeyi kabul etmedi.¹¹

İnönü Savaşı'na Kazancı sırtlarında II. Süvari Grubu'nda diğer yedi milletvekili arkadaşı ile gönüllü olarak katıldı. Düşman siperlerine 300 metre kadar yaklaşarak ateş baskını yapmalarından dolayı meclise özel kurdeleli İstiklal madalyası almaları meclise teklif edildi ama bu talep CHF'li mebusların itirazıyla kabul edilmedi.¹²

Cesur ve ateşli birisiydi; öyle ki, İngilizler Porsuk nehri üzerindeki köprüyü kapattıklarında elinde tüfekte bir grup genci yanına alarak köprüden çekilmedikleri takdirde ateş edeceklerini söylemiş, bunun üzerine İngilizler karargahlarına çekilmişti.¹³

Düşüncelerini ve fikirlerini söylemekten çekinmezdi. Mustafa Kemal Paşa Sakarya Savaşı'nı kazanınca Mecliste, tezahürat ve alkışlar eşliğinde büyük bir törenle karşılandığında, Ziya Hurşit mecliste bulunan kara tahta üzerine Tevfik Fikret'in "*Beşerin böyle delaletleri var, Putunu kendi yapar kendi tapar.*"¹⁴ beytinden esinlenerek "*Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar*" diye yazacaktı.¹⁵

Her ne kadar, her işe itiraz ve muhalefet ettiğini söyleyenler¹⁶ olsa da mecliste gerçekleştirdiği konuşmalarda yaptığı yapıcı eleştirilerde çoktur. Kanunda gördüğü eksiklikler hakkındaki yerinde görüşleri, yaptığı katkılar ve yine kanun oylamalarında verdiği kabul oylarının yüksekliği, onun böyle bir yapıda olmadığını göstermektedir. Fakat meclis zabıtlarından yaptığımız araştırma ve tespitlerimize göre karşı olduğu kanun veya kanun maddesine olan muhalefetini de sonuna kadar sürdürmüştür.

⁹ Çoker, *a.g.e.*, s. 721.

¹⁰ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1975, s. 175.

¹¹ Ergün Aybars "*İstiklal Mahkemeleri*" isimli çalışmasında, Ziya Hurşit'in mahkemedeki görevini yapıp yapmaması konusunda herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Buna karşın Fahri Çoker Ziya Hurşit'in bu göreve gitmediğini söylemektedir. Aybars, *a.g.e.*, s. 175-178; Çoker, *a.g.e.*, s. 721.

¹² *TBMM Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 1. Cilt, İçtima 6, s. 91-92; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Sayı: 2645, Dosya Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 7.27.6, Tarih: 5/8/1923.

¹³ Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan, Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, s. 353.

¹⁴ Ziya Hurşit'in bu beyitten esinlendiğini, büyük amcası olan Ziya Hurşit'in hayatını "*Ziyan*" ismiyle romanlaştıran Hakan Günday söylemektedir. Hakan Günday, *Ziyan*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 209.

¹⁵ Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Der. Hulusi Turgut, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 462.

¹⁶ Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990, s. 98; Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 461.

Muhalefeti sadece bununla sınırlı kalmadı. Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra, muhalefetteki II. grup üyeleri arasında ateşli bir hatip olarak yer aldı.¹⁷ İkinci grup üyesi Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi, Ziya Hurşit için bir kırılma noktası oldu ve meclis içi ve dışı muhalefetini daha da artırdı. İkinci grup üyesi olmasından dolayı II. dönem meclis seçimleri için aday gösterilmedi. Aday gösterilse Lazistan, Trabzon ve Gümüşhane'den seçilme olasılığı yüksekti. Aday gösterilmemesine rağmen Ziya Hurşit'e karşı tertibat alınmış ve ağabeyi Ahmet Faik Günday bunu hatıratında, "*gerekirse Lazistan'da isyan çıkmış ve asilerin başına geçmiş demeyi ve iftira etmeyi dahi kararlaştırmışlardı.*" şeklinde ifade etmekteydi.

Vekillikten sonra bir süre akrabası olan Esat Bey'le ortak iş yaptı. Ağabeyi Ahmet Faik Bey'in tanıdığı Hariciye Müsteşarı Tevfik Kamil Bey vasıtasıyla İsmet Paşa'dan Paris seferinde bir göreve getirilmesi istendiyse de İsmet Paşa'nın "*bu ikinci gruptandır; devlet kadrosunda buna ve bunun gibilere yer verilmemez*" cevabıyla ticarete devam etmek zorunda kalmıştı.¹⁸ 1925 yılında kurulan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın Samsun şubesi kuruluş çalışmasını yürüttü. Ankara'da fırsat buldukça kulüpte kendisinin ve karşısındakinin kaç sayı alacağını hesap edecek derecede bildiği piket oyununu oynardı.¹⁹ Milletvekilliği süresince 53'ü meclis oturumunda, 27'si gizli oturumlarda olmak üzere toplam 80 konuşma yaptı.²⁰ Toplam 96 oylamaya katılıp 2 müstenkif (çekimsen), 17 red, 79 kabul oyu vermiştir.²¹

TBMM 23 Nisan 1920'de 104'ü yeni seçilen, 23'ü de İstanbul'dan gelen olmak üzere 127 üye ile açılmıştır. Toplantı yılının sonu olan 28 Şubat 1921 tarihine kadar meclise katılanlarla bu sayı 358'i bulmuştur. Ziya Hurşit de bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün teşviki ve gayretiyle meclise Lazistan (Rize) milletvekili olarak girmiştir. Olağanüstü yetkilerle donatılmış bu meclis, 23 Nisan 1920'de en yaşlı üye Şerif Bey'in başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır.²²

Ziya Hurşit'in Saltanatın Kaldırılması ve Ali Şükrü Bey'in Öldürülmesi İle İlgili Yaptığı Meclis Konuşmaları

Saltanatın Kaldırılması

Saltanatın kaldırılmasına doğru giden süreçte, itilaf devletleri, itilaf çıkarmak için 28 Ekim'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak olan konferansa, İstanbul ve Ankara hükümetlerini resmen davet etmiştir. Bunun üzerine iki gün sonra toplanan TBMM, İstanbul hükümetinin tasfiyesine yönelik

¹⁷ İpek Çalışlar, *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul 2006, s. 371.

¹⁸ Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan, Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, s. 458.

¹⁹ Ömer Faruk Lermioğlu, *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, Sebül Yayınevi, İstanbul 2007, s. 238.

²⁰ Fahri Çoker, Ziya Hurşit'in mecliste toplam 75 konuşma yaptığını söylemektedir. (Çoker, *a.g.e.*, s. 722) 1. Dönem Meclis zabıtlarında yaptığımız taramada Ziya Hurşit'in toplam 80 konuşma yaptığını tespit ettik.

²¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, 1. Dönem Meclis Zabıtları; F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 32; Çoker, *a.g.e.*, s. 721-722.

²² *TBMM Tutanak Dergisi*, 1. Dönem, 1. Cilt, İçtima 12, s. 1.

82 imzalı karar tasarısını görüşmüşse de aynı gün sonuç alamamış, ancak 1 Kasım tarihli toplantıda, Mustafa Kemal'in sert müdahalesi üzerine saltanatın kaldırılmasına karar vermiştir.

Saltanatın kaldırılması ile ilgili meclis görüşmeleri 30 Ekim 1922'de başlamıştı. Dr. Rıza Nur Bey ve 78 arkadaşının imzasıyla birlikte bir önerge verilmiştir. Önerge de; *"Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'le 78 arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümeti'nin onun vârisi bulunduğu ve Makamı Hilâfetin esaretten kurtulacağına dair"*²³ ibare vardır. Yapılan oylama sonucu 132 kabul, 2 red, 2 çekimser oy çıkmasına karşın 161 olan görüşme yeter sayısına ulaşamadığı için toplantının 1 Kasım 1922'ye bırakılmasına karar verilmiştir.²⁴

1 Kasım 1922'de yapılan oturumda, önceki oturumda gelen eleştiriler de dikkate alınarak Hüseyin Avni Bey ve 24 arkadaşı tarafından teklifin hilafetle ilgili değişiklik getiren aşağıdaki 2 maddelik teklifi vermişlerdir.

Bu değişikliklerden sonra oylamaya geçilmiştir. Oylama süresince Ziya Hürşit ısrarla söz istemiş, Meclis Reisi'ne hitaben *"Efendim, söz söylenmeden takrirler nasıl müzakere olunur?"* diyerek itiraz etmiştir. Reisin *"Oturun yerinize."* demesi üzerine *"Müsaade buyurunuz söz söyletmiyorsunuz. Bir kişinin söz almasıyla olmaz."* diyerek reise seslenmiştir. Görüşmelerin devamında Ziya Hürşit; *"Reis Bey bu gayet mühim olan mesele hakkında söz verilmezse yüz kere encümeneye, Gruba gidip gelecek..."* demiştir. Reisin yine söz vermeme si üzerine *"Bu mesele hakkında söz isterim. Takrirden benim de inzamı vardır."* diyerek itirazlarını sürdürmüştür.²⁵

Meclis Reisi'nin oylama sonucunda *"Üç encümenin müttefikan ihzar ettikleri beyanname ve mevaddı kabul buyuranlar lütfen ellerini kaldırsın. Efendim müttefikan kabul edilmiştir, yani oy birliği ile kabul edilmiştir."*²⁶ beyanı üzerine Ziya Hürşit *"Ben muhalifim. Binaenaleyh ittifaqla değil, ekseriyetle kabul edilmiştir."*²⁷ demesiyle tek muhalif olarak kayıtlardaki yerini almıştır.

"O gün toplantı salonunun başkanlık makamına göre sağ yanına düşen dinleyici locasının merdivenin yanındaki direğin dibinde ve her zamanki gibi ayakta yer aldım" diyen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu saltanatın kaldırılmasını şöyle anlatıyor:

"İki nokta hiç belleğimden çıkmaz, Birisi başkanın 'Oybirliği ile kabul edilmiştir' sözüne karşı, Rize Milletvekili Ziya Hürşit'in 'Ben muhalifim, oy birliğiyle değil, çoğunlukla kabul edilmiştir' diye bağırmasıdır. Unutmadığım ikinci nokta ise, bu kararın verildiği akşamın 12 Rebiülevvel gününe rastlaması, yani Peygamberin doğum günü olmasıdır. Bu sebeple Başvekil Rauf (Orbay) kürsüye gelerek bu kutsal günü hatırlattı ve o gece ile ertesi günün bayram olması ve kürsüde bir dua okunmasını önerdi. Bu

²³ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24. Cilt, 129. Birleşim, s. 292.

²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24. Cilt, 129. Birleşim, s. 297.

²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24. Cilt, 129. Birleşim, s. 311-314.

²⁶ Saltanatın kaldırılması yaygın kanının aksine kanunla değil, Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922'de kabul ettiği *"Osmanlı İmparatorluğu münkariz olduğuna dair"* 308 numaralı kararname ile gerçekleşmiştir.

²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24. Cilt, 129. Birleşim, s. 315.

öneri alkışlarla kabul edildi. İşte 650 yıllık bir saltanat gözlerimin önünde böylece sona erdi.”²⁸

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in Kaybolması ve Öldürülmesi

Osmanlı Devleti adına Amerika’da görev yapan ve İkinci Grub’un önde gelenlerinden olan Trabzon mebusu, emekli deniz binbaşısı, Ali Şükrü Bey’in²⁹ 27 Mart 1923’de aniden ortadan kaybolması ve iki gün boyunca haber alınmaması üzerine, 29 Mart 1923’te Meclis’te bununla ilgili bir müzakere açılmıştır.

Ziya Hurşit’te yaptığı konuşmada Ali Şükrü Bey’in bulunamaması nedeniyle İcra vekili Reisi (Hükümet Reisi) Hüseyin Rauf (Orbay)’ı suçlamış ve meclis kürsüsünden birbirlerine sataşmışlardır. Ziya Hurşit konuşmasında:

“İcra Vekilleri Reisi Beyefendinin beyanatını kâğıt üzerinde okuyacak olursak görürüz ki pek büyük bir kıymeti vardır. Fakat hepimiz tarih okuduk. Birçok şeyler olur, birçok vukuat olur. Bütün Reis kârda bulunan hükümetlerden daima böyle beylik sözler işitildiğini biliyoruz. Fransız Meclisi’nde böyle söylendi. Kont Rostor katlolunduğu zaman Avusturya Reisi Hükümeti böyle söyledi, tabii böyle söylenir. Tabii Hükümet Reisi’nden burada bundan başka bir söz sudur edeceğine intizar edilmezdi. İnsan ne kadar ahmak ve akılsız olmalıdır ki, böyle bir şey söylesin, tabii öyle söyleyecekti. Hükümet Reisi Beyefendi söylenmesi lâzım gelen klişeyi burada söylediler.”³⁰

diyerek özetle Trabzon da daha önce meydana gelen Yahya Kahya olayından bahsetmiş ve onların faillerinin bulunamadığını şu sözlerle ifade etmiştir. *“Rauf Beyefendi o zaman da Hükümet Reisi idi. Katillerin bulunacağını vaat etti, hala vaadini bekliyoruz ve bekleyeceğiz.”*

Daha sonra söz alan Hüseyin Rauf (Orbay)’da Ziya Hurşit’e Trabzon’daki olay için: *“Meclisi Âliniz kuvvei icraiyesine istinaden bir Heyeti Tahkikiye izam etti”* demesi üzerine Ziya Hurşit meclis sırasından *“Salâhiyetsiz bir Heyeti Tahkikiye.”* diye seslenmiş ve *“Trabzon’da öğrendik ne kadar salâhiyeti olduğunu”* demiş ve tartışmaları kısa bir süre daha devam etmiştir.³¹

Ali Şükrü Bey’in cesedi Çankaya’ya birkaç kilometre mesafede Mühye Köyü’nde ıssız bir yere gömülü olarak bulunmuştur. Ceset yerinin bulunmasına gömü yerinde büyük sineklerin uçuşmalarının görülmesinin etkili olduğu söylense de, Osman Ağa’nın adamı olan iki laz kardeşin, cesedin olduğu yeri jandarmaya ihbar ettiği daha gerçekçidir.³²

Daha sonra yapılan tahkikatta cinayeti işleyenin Topal Osman Ağa olduğu anlaşılmış ve Topal Osman Ağa öldürülmüştür.³³ Van Mebusu Haydar Bey’le

²⁸ Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, Mart 1981, s. 279-280.

²⁹ Teoman Alpaslan, Mustafa Kemal Paşa’nın Koruma Birliği Komutanı “Öncü Kuvvacı” Gazi Mîlis Yarbay, Topal Osman Ağa, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2007, s. 577.

³⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28. Cilt, 13. Birleşim, s. 231.

³¹ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28. Cilt, 13. Birleşim, s. 232.

³² Salih Bozok - Cemil S. Bozok, Hep Atatürk’ün Yanında, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 118-119.

³³ Süleyman Beyoğlu, Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, Bengi Yayınları, İstanbul 2009, s. 276; S. Bozok - Cemil S. Bozok, Hep Atatürk’ün Yanında, s. 118.

arkadaşları meclise Topal Osman'ın cesedinin meclis kapısı önünde teşhir edilmesi için bir takrir vermişler ve bu teklif oy birliğiyle kabul edilmiştir.³⁴

Ziya Hurşit'te Topal Osman'ın arkadaşlarından Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan'ın rütbesinin düşürülmesi ve hapishaneye nakledilmesine dair takrir vermiş ve bununla ilgili de tartışmalar yaşanmıştır. Ziya Hurşit'in "zapta geçmesi kafidir" sözüne karşın Meclis Reisi bu meselenin adli bir mesele olduğunu ve devletin diğer kurullarının karar vereceğini söylemiştir.³⁵

Ali Şükrü Bey'in ölümünden sonra Ziya Hurşit meclisten üç ay süreyle izin almıştır.³⁶ Ali Şükrü Bey'in cenazesi al bayrağa sarılmış bir otomobille Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi'nin ettiği dualar eşliğinde önce arabayla Kastamonu'nun İnebolu ilçesine oradan da vapurla Trabzon'a gönderilmiştir. Cenazeye Ziya Hurşit, Abidin, Nebizade, Ahmet Hamdi Beylerde eşlik etmişlerdir. Ziya Hurşid, Ali Şükrü Bey'in cenazesiyle meclisten "arz-ı veda" ederken, Hüseyin Avni Bey'de, Ziya Hurşit'e "hemşerilerime selam et!..." diye seslenerek cenazeyi yolcu etmiştir. Ali Şükrü Bey'in mezarının üstüne hanımının verdiği çiçek demetini Ziya Hurşit koymuştur.³⁷

İzmir Suikastı

Mustafa Kemal 7 Mayıs 1926'da geniş bir yurt gezisine çıktı.³⁸ Konya'ya uğradıktan sonra 10 Mayıs'ta Mersin'e vardı. Mersin bölgesindeki ziyaretinden sonra Bursa'ya gelen Mustafa Kemal, 14 Haziran'a kadar burada kalacaktı. Bu süre içinde Mustafa Kemal Paşa'nın gezisi pek hoş geçmedi. Reformların uygulanmasında, özellikle şapka kanununda İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği kararlar halkın tepkisini çekiyordu.³⁹ Halkta zaten genel bir huzursuzluk vardı. Reformlar ve ekonomik durumdaki bozukluk nedeniyle bazı protesto gösterileri yapılıyordu.⁴⁰ Ayrıca, 5 Haziran'da imzalanan Ankara antlaşmasıyla Musul meselesi İngiltere'nin lehine çözümlüyor⁴¹ ve Irak'a bırakılıyordu.⁴² Lozan'da Musul meselesi görüşülürken mecliste en büyük

³⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28. Cilt, 16. Birleşim, s. 308.

³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28. Cilt, 16. Birleşim, s. 310.

³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28. Cilt, 16. Birleşim, s. 310.

³⁷ Kadir Mısıroğlu, *Trabzon Meb'usu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey*, Sebül Yayınları, İstanbul 1978, s. 251, 255-256.

³⁸ Funda Selçuk Şirin, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Aydın: Falih Rıfkı Atay*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 351.

³⁹ Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 216; Kemal Arı, "İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşılacağına İlişkin Bir Anı", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1, İzmir 1991, s. 248; M. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 174-176.

⁴⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s. 214.

⁴¹ Antlaşma sağlandıktan sonra Kazım Karabekir bu meselenin bu şekildeki çözümünden dolayı, "teessürlerimizi sunmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştır" diyecekti. Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 343.

⁴² Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayınevi, Ankara 2001, s. 162.

tepkiyi, Topal Osman tarafından öldürülen Ali Şükrü Bey ile Mustafa Kemal'e suikast planının baş faili, "Kimse sözümüzü kesemez sonuna kadar konuşacağız" diyen Ziya Hurşit göstermişti. Yükselen muhalefet iktidar açısından bir tehlike arz ediyor ve bazı grup ve kişilerde oluşturduğu birikim, her an patlama eğilimi içinde bulunuyordu.⁴³

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'dan sonra 15 Haziran'da Balıkesir üzerinden İzmir'e gelmeyi planlanmıştı.⁴⁴ Ancak yola çıkışını beklenmedik şekilde 1 gün erteledi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı herkesi şaşırtacaktı.⁴⁵

15 Haziran'da Giritli Şevki isimli bir kişi İzmir Valiliği'ne ihbarda bulundu. İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa;⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa'ya "15 Haziran'da bir suikast girişimi olduğunu ve İzmir'e hareketlerinin ertelenmesi" gerektiğini söyledi.⁴⁷ Kazım Dirik'in Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafı bulamadık. Bu sebeple 15 Haziran olarak verilen tarihin doğruluğundan emin değiliz. Bu tarih bazı kaynaklarda 17 Haziran olarak verilmektedir.⁴⁸ Fakat Giritli Şevki'nin Kazım Dirik'e verdiği ihbar mektubunun tarihi, elimizde bulunan belgeye göre 15 Haziran'dır.⁴⁹ Dolayısıyla 17 Haziran tarihi doğru değildir. Bu veya buna benzer bir telgraf ihbar mektubundan önce Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir gezisini ertelemeden⁵⁰ çekildiyse; bu bize suikast planının daha evvel devlet erkanınca bildirildiğini gösterecektir. Ama elimizde bu kanaati doğrulayacak bir belge yoktur.

Giritli Şevki'nin Kazım Dirik'e verdiği ihbar mektubunun orijinali şöyleydi:

⁴³ Arı, "İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşladığına İlişkin Bir Anı", s. 251.

⁴⁴ F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Ekicigil Yayınları, Cilt: 1, İstanbul 1955, s. 4-5; Hakan Özoglu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükün ve İzmir Suikastı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 170; Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 216; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 210.

⁴⁵ Bu yaşananlardan sonra suikast planı ortaya çıktı ve karışanların ifadesine başvuruldu. Bu ifadelerin birçoğunda Cumhurbaşkanlığından gelen belgelerdeki bilgileri kullandık.

⁴⁶ Yücel Özkaya 1991'de yazdığı makalede bu tarihi 14 Haziran olarak vermektedir. (Yücel Özkaya, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 22, Cilt: VIII, Kasım 1991, s. 22). Doğrusu 15 Haziran olmalıdır.

⁴⁷ F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 4; Cemal Avcı, "İzmir Suikastı", <http://atam.gov.tr/izmir-suikasti-2/>, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 28.

⁴⁸ Mahmut Goloğlu, Azmi Nihat Erman, Fahrettin Altay, İbrahim Aslan, Orhan Erinc, Şerafettin Turan, Orhan Koloğlu, Mustafa Kemal'in 17 Haziran'da İzmir'de olacağını söylemektedir. Bu tarih doğru bir tarih değildir. Goloğlu, *Devrim ve Tepkiler*, s. 210; Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s. 14; Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası: Görüp Geçirdikleri*, İnsel Yayınevi, İstanbul 1970, s. 417-418; İzzet Aslan, *Atatürk Silifke'de*, Kamal Matbaası, Adana 1981, s. 88-104; Orhan Erinc, *Atatürk'ün Emniyet Müdürü Ekrem Baydar*, Destek Yayınları, İstanbul 2010, s. 155; Orhan Koloğlu, "İzmir Suikastında Son Hesaplaşma", *Popüler Tarih Dergisi*, Haziran 2001, s. 42; Şerafettin Turan, *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2004, s. 440.

⁴⁹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Vesika No: 1000, A-V-2, D 79-5, F 15.

⁵⁰ Zürcher, Mustafa Kemal'in İzmir'e gelişinin bir gün ertelenmesinin sebebini suikasttan haberdar olabileceği ihtimali olabilir demektir. Ali Fuat Paşa; "Giritli Şevki'yi suikastçılarla tanıştıran ve ortadan kaybolarak suikastı ihbar etmesine neden olan Sarı Efe Edip daha önce hükümet ajanı olarak çalışmış ve yine bu durumundan şüphelenilebilirdi." diyerek böyle bir ihtimalden o da bahsetmiştir. Hakan Özoglu, Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretini bir gün ertelenmesinin sebebini "beklenmedik bir şekilde" olarak yorumlamaktadır. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 216; Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, Cilt: 2, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 212-214; H. Özoglu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükün ve İzmir Suikastı*, s. 170.

Gazi Paşa Hazretleri'ne

Bendeniz Yunan Harbi'nde Sarı Efe Edip Bey'in arkadaşı idim. Dün akşam haber gönderdi. Bir yere gittim. Orada tanıdığım Hilmi isminde bir zabıt ile hiç tanımadığım sonradan anladığım sabık Lazistan Mebusu Ziya Bey isminde birisi vardı ve size suikast edecekleri ve onlara muavenet etmeğimi teklif ettiler. Bendeniz hemen orada işlerini bitirmek şiddetle fikrimden geçse de daha evvel halaskarımıza haber vermek daha iyi olacağını hissettim ve muavenet edeceğimi söyledim ve bütün plan ve arkadaşlarını anladıktan sonra ayrıldık. Buranın zabıtasına emin olmadığım için doğrudan doğruya zat-ı alinize haber veriyorum. Planlarını anlatmak için yazım az olduğundan emir buyuracağınız zata şifahi anlatmaya hazır olduğumu arz ile hürmet eylerim.

Giritli Şevki

15 Haziran 1926⁵¹

Giritli Şevki'nin verdiği mektup da sadece Ziya Hurşit'in ismi vardı. Buna rağmen Giritli Şevki'nin verdiği bilgilerle öteki suikastçılar da İzmir'de çeşitli otellerde ele geçirildiler. Suikast planının sorumlusu olarak sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşit idaresindeki Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf aynı gün yakalandı. Yine yakalananların verdiği ifadelerle Ankara ve İstanbul'da suikast planı ile alakası olanların yakalanmalarına başlanacaktı.⁵² Tutuklananların her biri İzmir Polis Müdüriyeti'nde ayrı bir odaya yerleştirildi.⁵³ Suikast planı ilk başta Balıkesir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya haber verildi ve diğer kimselerden gizli tutuldu. Başvekil İsmet Paşa, Dahiliye Vekili Recep Bey, İstanbul Valisi Süleyman Sami Efendi ve Polis Müdürü Alim Bey bu olaydan, kendilerine 16 Haziran'da çekilen telgrafla haberdar oldular.⁵⁴

Giritli Şevki, yukarıda ismi geçen kişilerin suikasttan sonra teknesiyle Yunanistan'ın Sakız Adası'na kaçırılmasından sorumluydu. Ancak Mustafa Kemal'in İzmir'e varışının beklenmedik şekilde bir gün gecikmesi ve kendisini Ziya Hurşit ve diğerleriyle tanıştıran Sarı Efe Edip'in ortadan kaybolması nedeniyle suikast planının anlaşılması olduğundan korkarak Vali Kazım Dirik'e bahsettiğimiz mektubu vermiştir.⁵⁵ Ali Fuat Paşa bu durumu farklı yorumlamaktadır: "Giritli Şevki'yi suikastçılarla tanıştıran ve ortadan kaybolarak suikastı ihbar etmesine neden olan Sarı Efe Edip daha önce hükümet ajanı olarak çalışmıştı ve yine bu durumundan şüphelenilebilirdi." Buna rağmen suikast planından sonra idam edilmesinin sebebini ise "bu hizmet esnasında ya yanlış bir hareketine, yahut başka bir sebebe bağlanabilir" diyerek yanıtlıyordu.⁵⁶

⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 1000, A-V-2, D 79-5, F 15.

⁵² F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 4.

⁵³ Cavit Bey, *İdama Beş Kala*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 62.

⁵⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 1000, A-V-2, D 79-5, F 8-1.

⁵⁵ Cemal Avcı, "İzmir Suikastı", <http://atam.gov.tr/izmir-suikasti-2/>, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 28; F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 16; Orhan Erinc, *Atatürk'ün Emniyet Müdürü Ekrem Baydar*, İstanbul 2010, s. 155.

⁵⁶ A. Cebeşoy, *Siyasi Hatıralar*, Cilt: 2, s. 212-214.

Eğer bu iddiası doğru ise Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gelişini neden bir gün ertelediğini anlayabiliriz.

Gaffarzade Otelinde kalan Ziya Hurşit ihbardan sonra gece yarısı uyku halindeyken gözaltına alındı. Herhangi bir mukavemette bulunmadan silahları ve bombaları kendi eliyle teslim ederken⁵⁷ başka bir otelde de Laz İsmail, Çopur Hilmi ve Gürcü Yusuf yakalanıyor ve ifadeleri alınmak üzere polis müdürlüğüne getiriliyordu.

Ziya Hurşit 16 Haziran'da verdiği ilk ifade; *“İzmir'e iş aramaya⁵⁸ geldiğini, Giritli Şevki Bey'in evine gittiğini, Laz İsmail'i askerden tanıdığını, Karşıyaka Kulübü'nde Kilisli Rasih Bey ile İzmir Milli Eğitim Müdürü Saruhan Mebusu Abidin Bey ile görüştüğünü söyledi. Kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmeyip suikastı inkar etti.”*⁵⁹ Ziya Hurşit 16 Haziran'daki ifadesinde suikastı inkar etmesine karşın, Feridun Kandemir *“İzmir Suikastı'nın İç Yüzü”* adlı eserinde bu ifadeden bahsetmeyip Ziya Hurşit için *“odasında bulunan silah ve bombaları iade etmiştir”* demesi kaynakların doğruluğu noktasında bir kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Bir başka hususta Ziya Hurşit'le Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmedir. Şöyle ki; Feridun Kandemir hiçbir kaynak göstermeden olayı şöyle nakleder: 16 Haziran'da İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa Ziya Hurşit'le görüşmek ister ve ona şu soruyu sorar: *“Ziya Hurşit! Seninle uzun zaman arkadaşlık ettik, bir gaye uğruna çalıştık. Nedir bu suikast? Hem şebekenin ele başısı, ruhu imişsiniz öyle mi?”* Bu soruya Ziya Hurşit; *“Öyle doğrudur, suikast yapmaya geldim ama fikirde kaldı.”* diye cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın *“Sizden bunu beklemezdim.”* sözleri üzerine Ziya Hurşit *“Hayat beklenmedik şeylerle doludur Paşam. Ne yapayım ki, karşınızda bu vaziyette, suçlu olarak bulunuyorum. Ne diyebilirim?”* diye cevap vermiştir.⁶⁰ Aynı görüşmeyi hatıratında anlatan Kılıç Ali, Mustafa Kemal Paşa'nın *“Bu kadar ileri gitmenin sebebi neydi, nedir bu suikast”* sorusuna, Ziya Hurşit'in karşılık olarak hiçbir cevap vermediğini yazmaktadır.⁶¹ Bu da kaynaklardaki başka bir çelişkidir. Ayrıca 16 Haziran'da Ankara'da bulunan Kılıç Ali'nin ve gazeteci Feridun Kandemir'in İzmir'de gerçekleşen bu görüşmeye şahitlik etmesi mümkün değildir. Kanaatimizce her iki yazar da başkalarından dinlediklerini nakletmektedir. Ziya Hurşit ile Mustafa Kemal Paşa arasında gerçekleştiği iddia edilen bu konuşma ile ilgili elimizde güvenilir bir belge bulunmamaktadır.

16 Haziran'da alınan bu ifadeler, 17 Haziran'da Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Hayati, Seryaver Binbaşı Nasuhi, Başkatip Tevfik Bey, İzmir Valisi Kazım Paşa'nın imzasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildi.⁶² Kande-

⁵⁷ Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Yayınevi, İstanbul 1992, s. 515.

⁵⁸ Aynı belgeyi Gazi Paşa'ya suikast isimli eserinde Uğur Mumcu *“İzmir'e Vali aramaya geldim”* diye okumuştur. Doğrusu *“iş aramaya geldim”* olmalıdır. Uğur Mumcu, *Gazi Paşaya Suikast*, Umag Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 5.

⁵⁹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Vesika No: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-4.

⁶⁰ Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 19.

⁶¹ Kılıç Ali, *a.g.e.*, s. 424.

⁶² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Vesika No: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-4.

mir'e göre 16 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa Ziya Hurşit'le yukarıda yazdığımız görüşmeyi gerçekleştirdikten sonra 17 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'yla tekrar görüşüyor. Kandemir bu görüşmenin sabah olduğunu söylemekte.⁶³ Elimizdeki belgeye göre bu görüşme saat 19.00'da gerçekleşiyor. Ziya Hurşit burada, Mustafa Kemal Paşa'ya:

"Dün eski arkadaşılığımızdan bahsetmeniz beni müteessir ettiği için her şeyi açık söyleyeceğim. Ben teceddüd (yenilik) ve cumhuriyet aleyhtarı değilim. Yalnız vatanperverliğin bazı şahıslara istishar (uygun) ettirilmesine karşıyım. Ben yabana atılacak bir kimse değilim. Evet suikastı biz yani ben İzmit Mebusu Şükrü Bey Abdulkadir'le tertip ettik. Şükrü Bey'in evinde toplandık. Laz İsmail ve Yusuf masumdurlar. İsteyerek yapmıyorlardı. Onlar bize cürm yapmayız, paralı iş varsa varız, yapalım diyorlardı. Geçen kış filhakika (doğrudur) Ankara'ya gittim. Biraderim Faik Bey muamenet etti ve bizi İstanbul'a iade etti. Kazım Karabekir, Refet ve Rauf'la aram iyi değildir. Hafız Mehmet, Çolak Selahattin, Canik Emin vesairenin müdahili ve iştirakleri yoktur, korkarlar."⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa Ziya Hurşit'le bu görüşmesini, Başvekil İsmet Paşa, Dahiliye Vekili Recep Bey ve İstanbul Valisi Süleyman Sami'ye şu telgrafla bildirmiştir:

"Ziya Hurşit'in bu gün benimle ikinci defa görüşmek istedi, kabul ettim. Suikastı İzmit Mebusu Şükrü ve esbak Ankara Valisi Abdulkadir beylerle birlikte tertip ettiklerini itiraf etti. Abdulkadir Bey'i tevkif ediniz. Mumaileyhimin (adının) gizlenmesi muhakkaktır. Dikkatli tedbir ve tertip alınmalıdır. Kendisiyle alakadar olanların mevcudiyeti muhakkaktır. Bu suretde nazarı dikkatte bulundurulmalıdır." diyecekti. Ama Ziya Hurşit'in ismini verdiği Şükrü Bey idam sehvasında bile bu iddiaları asla kabul etmeyecekti.

İdama Giden Süreç

11 Temmuz 1926'da müddeiumumi (Savcı) Denizli Mebusu Necip Ali Küçüka talepnameini okudu. Ziya Hurşit Dahil 12 kişinin idamını istedi.

Savcının talebini açıklamasından sonra 12 Temmuz'da sanıkların müdafasına geçildi. Müdafasını ilk olarak yapan Ziya Hurşit şunları söyledi:

"Ben, müdafaname mahiyetinde bir şey yazmadım. Şifahen söyleyeceğim. Müddei Umumi Bey, bir seneden beri suikast fikrini kafaya yerleştirmiş olduğunu iddia ediyor. Bunu inkar etmiyorum. Doğrudur. Fakat aynı müddei Umumi Bey bir taraftan da bu suikast düşkünlüğünü bir sabit fikir haline koymuş olduğunu söylüyor; işte benim müdafam da bu noktadadır: Ben Teşkilat-ı Esasiye kanununu taşıyır veya tadile teşebbüs etmedim. Büyük Millet Meclisi'ni vazifelerini ifadan menetmek da hatırımdan geçmemiştir. Yalnız suikast yapacaktım. Muhakemem esnasında da bunun sabit olduğunu gördünüz, şu halde Müddei Umumi Bey'in hakkımda tatbikini

⁶³ Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 19.

⁶⁴ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Vesika No: 1064, A-V-2, D 79-5, F 25-1.

istediği madde beni ilgilendirmez. Bu madde bana tatbik edilemez. Çünkü tekrar edeyim ben, ne icra vekili heyetini devirmeği, ne de teşkilatı esasıye kanununun tadilini falan istemedim. Kimseyi silahlı isyana davet etmedim. Bu sebeple beni ancak tevkif edildiğim zaman geçerli olan 46. maddeye göre cezalandırabilirsiniz. O da şudur: Suikast fikri gerçekleşmemişse kanunun sarahati olmayan yerlerde cinayet kabul edecek cürmü, bir nedenle eksik olmamak üzere kalebentliğe tahvil olunur. Ben suikastı yani cürmü yaptıktan sonra hükümeti devirmek, meclisi vazifeden men etmek isteseydim, memleketten bir tarafa ayrılmaz burada kalırdım. Halbuki siz de anladınız ben Sakız'a kaçacaktım. Hülasa: Kanun açıktır. Kanunun açık olarak cezalandırdığı fillerden başka hiçbir surette ceza verilemez.”⁶⁵

Ziya Hurşit'ten sonra diğer sanıklar müdafaalarını yaptılar. 13 Temmuz 1926 Salı günü Ceza Kanunu'nun 55. maddesi gereği; “Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasıye Kanunu'nu tamamen ya da kısmen bozmak ve değiştirmek veya kaldırmak ve adı geçen yasaya dayanılarak kurulmuş bulunan Büyük Millet Meclisi'ni düşürmek ya da kaldırmaya ve görevini yapmasına engel olmaya zor kullanarak girişenler idam olunur” hükmü ile Ziya Hurşit idama mahkum ediliyordu.⁶⁶

İdamın Gerçekleştirilmesi

Diğer sanıkların idamı gerçekleştirildikten sonra en son Ziya Hurşit'in idamına geçildi.

Ziya Hurşit o esnada hücrelerinde uyumaktaydı. Uyandırıldığında karşısındakilere soğukkanlı bir şekilde gülümseyerek “Ne var” diye sordu. “Hakkınızdaki karar tebliğ olunacak, sizi bekliyorlar.” Ziya Hurşit “Ya” çekerek giyinmeye başladı ve “Demek mahkemeye gideceğiz? Fakat mahkeme heyeti böyle erken saatte kararını tefhim etmek için neden zahmet etmiş. Mamafi ortalıkta aydınlanmış.” İdam hükümlerinin sabaha karşı infaz edildiğini bilen Ziya Hurşit kendisinden evvel 12 kişinin idam edildiğini bilmediğinden vaktin bu kadar gecikmiş olduğunu anlamlandıramıyordu.

Dışarı çıkarken bileklerine kelepçeler geçirilince, şüphesi kalmadı. “Şimdi anladım. Daha evvel de aklıma gelmedi değil. Fakat bir an için hakikaten mahkemeye sevk edileceğimi sanmıştım.” dedi. Müdüriyet odasında karar yüzüne okundu. Karar bitince “İdama mahkum edilen daha kimler var?” diye sordu. “12 kişi olduğunu ve hepsinin infaz edildiği cevabını alınca”⁶⁷; “Galiba bazıları idamı hak etmiş değildi. Herhalde bir yanlışlık olmalı”⁶⁸ dedi ve “En sonraya biz

⁶⁵ Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971, s. 147-148; Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 104-105; İbrahim Uyar, *İzmir Basınına Göre Atatürk'e İzmir Suikastı*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 154.

⁶⁶ Cemal Avcı, *İzmir Suikastı / Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Yayınları, İstanbul 2007, s. 99; E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 450; Gülten Savaşal Savran, *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 62.

⁶⁷ Ali Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, İtalik Yayınları, İstanbul 2004, s. 244.

⁶⁸ Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s. 162; Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 119.

mi kaldık, desene ki bu işte bile yaya kaldık... Hey gidi talih hey! Ölümde bile geç kalıyoruz.”⁶⁹ diyerek espri yapacaktı.

Sonra ayağa kalkmış, cebindeki iki yüz lirayı hapishane müdürüne vererek: “Bunu Ağabeyim Faik’e verin. Kabrime şerefime layık bir mezar taşı diktirsin. Vasiyetim bu. Nuri Bey vasiyetimi yerine getirmezsen bak karışmam yarın öbür dünyada iki elim yakandadır. Sana da orada suikast yaparım, hem de elimden kurtulamazsın...” Biraz sonra beyaz gömleği giyerek; “Beyaz da bana çok yakışır... Vatandaşımın karşısına böyle temiz bir kıyafetle çıkmak çok iyi bir şey. Yalnız traş olmadım.” dedi. Yolda giderken asılmış arkadaşlarını görünce, hepsine bir isim takıyor ve hepsini bir şeye benzetiyordu. İsmail Canbolat için “Lüks Lambası” demişti. Tam suikast yapmayı kararlaştırdığı yerde, Kemeraltı Cami’nin köşesindeki can vereceği sehpaye geldiğinde; “Ne de mükemmel şey! İyi bir salıncağa benziyor. Hem oraya asılınca diğer insanlardan da daha yüksek olacağım değil mi” dedi.⁷⁰ “En son gelir bezmi ekabir derler ya... Ben de sonuncu asılan mıyım?”

Cevap alamayınca, sesini yükselterek: “Ben zaten başka bir şey beklemiyordum. Sizin elinizden yalnız bu gelir. Ama bu da bir zevk. Hürriyetsiz bir memlekette yaşamaktansa, namusuyla ölmek daha hayırlıdır. Zahmet buyurmayın, ben işimi kendim görürüm...” der ve sehpaye bakarak: “Ne mükemmel şey! Salıncağa da benziyor. Yüksekliğine de diyecek yok, yerde kalan insanlara yüksekte bakacağım... İstedğim de buydu” derken etrafındaki insanlardan birine gözünü dikerek: “Kılıç Ali mi o? Nerede bakayım? deyince, celladın anlattığına göre Kılıç Ali de görünmemek için çömelivermişti.⁷¹

Ziya Hurşit daha sonra cellata dönerek: “Beni kim asacak”, cellat Ali cevap verdi; “Ben asacağım efendim”, “İpi iyi hazırladın mı, sakın ben asılırken düğüm filan olmasın?”, “Hayır merak etmeyiniz, bir şey olmaz.”, “Teşekkür ederim. Sen işinin ehli bir adama benziyorsun. Öyle kimseleri takdir ederim. İp sağlam değil mi? Kopmaz ya...”, “Kopmaz efendim, sizden daha ağır arkadaşlarınızı da çeken aynı iptir, merak buyurmayınız.”, “Oh oh çok güzel, çok güzel. Fakat şu ipin sağlamlığını bir defa da kendim kontrol etmek isterim.”⁷²

İşini bir an evvel bitirmek isteyen cellat Ali telaşla: “Aman beyim vakit geçiyor çabuk ol...” deyişine gülen Ziya Hurşit: “Canım ne acele ediyorsunuz? Ne telaş ediyorsunuz? Ölecek olan ben değil miyim? Tabii rahat rahat ölmek isterim” dedi. Sonra cellata; “Göreyim seni vazifeni hakkıyla yap bize eziyet çekirme! Beş dakika sonra öbür tarafta, soyuna sopuna kavuşacağım. Mektubun falan varsa ver de götüreyim... Haydi Allaha ısmarladık” demiş ve Polis müdürü Azmi Bey’in: “Uğurlar olsun!...”⁷³ cevabına gülümseyerek 25 yaşında iken can vermiştir.⁷⁴

⁶⁹ Yıldırım, a.g.e., s. 244.

⁷⁰ Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 118-119; Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s. 162; Yıldırım, a.g.e., s. 244.

⁷¹ Erman, a.g.e., s. 165; Kandemir, a.g.e., s. 119.

⁷² Yıldırım, a.g.e., s. 245.

⁷³ Kandemir, a.g.e., s. 119; Yıldırım, a.g.e., s. 245; Erman, a.g.e., s. 166.

⁷⁴ Ziya Hurşit 13.07.1926 tarihinde idam edilmiştir. Mernis’ten çıkarılan vukuatlı nüfus kayıt örneğinde 16.09.1926 tarihinde vefat ettiği yazmaktadır. Bu tarih doğru değildir.

Sabaha doğru bütün mahkumların asılması tamamlanmıştı. Asılanların göğüslerine birbirlerine benzeyen iri harflerle yazılmış idam hükümleri iliştirilmişti. Ziya Hurşit'in üzerine yapıştırılan yafta da şunlar yazıyordu:

"Türk, vatan ve namusunu kurtaran Aziz Reisicumhur Hazretleri'ne suikast icra (gerçekleştirerek) ve heyeti Vekiliyeyi iskat ve taklîbi hükümet edeceği (düşürerek değişik hükümet kuracakları) bir anda derdest edilip bilmuhakeme (yakalanıp mahkeme edildikten sonra), cürmiyeti sabit olan ve Kanun-u Ceza'nın 53. maddesi delaletiyle 57. maddesinin fıkra-i mahsusuna tevfikân (uyularak) salben idamına karar verilen Rize Mebusu Ziya Hurşit..."⁷⁵

Diğer sanıklarla birlikte asılanlar, saat 10.00'a kadar sephalarda bırakılarak oraya gelen insanlara teşhir edilmişler, saat 10.00'dan sonra arabalara yüklenen cesetler, önce karantinadaki merkez hastanesine götürülüp üzerlerindeki eşya alınmış⁷⁶ ve oradan Kadifekale civarındaki Kokluca Mezarlığı'na sevk edilerek gömülmüşlerdir.⁷⁷

Ziya Hurşit'in en büyük ağabeyi Ahmet Faik Hurşit Günday, Giritli Şevki'nin ihbarından sonra göz altına alınmasına rağmen mahkeme safhasından sonra serbest bırakılmış ve herhangi bir ceza almamıştır. 1967 yılında da vefat etmiştir.

Ziya Hurşit'in ailesi günümüzde de devlet kademelerinde önemli görevler almıştır. Ziya Hurşit'in diğer abisi, Fazıl Hurşit Günday'dır. Fazıl Hurşit Günday'ın oğlu Sebahattin Günday ise 1965-1973 tarihleri arasında Eskişehir Belediye Başkanlığı yapmış ve 1973'te ölmüştür. Fazıl Hurşit Bey'in diğer oğlu Orhan Günday halen hayattadır. Öğrenciliği esnasında Paris ataşeliğinde çalışan Orhan Günday, Üsküdar ve Beşiktaş Belediye Başkanlıkları da yapmıştır.

Ailenin günümüzde bilinen ve tanınan isimlerinden birisi de ünlü roman yazarı ve senarist Hakan Günday'dır.

Sonuç

Bu çalışma ile alınan sonuçlar şöyledir:

- Ziya Hurşit'in yaşı ile ilgili olan tartışmalar giderilmiş, o dönemin tanıkları ve gazete haberleriyle, milletvekili seçilmesi için yaşının 10 yaş büyütüldüğü tespit edilmiştir.
- İzmir suikastı ile ilgili kafalarda oluşmuş olan komplo iddiaları giderilmiştir. Suikastın gerçek olduğu, suikasta teşebbüs edildiği, ancak planın tam uygulanmadan, Giritli Şevki'nin ihbarı üzerine Ziya Hurşit'in otel odasında yakalanmasıyla son bulması tarihi belgeler ışığında açığa kavuşturulmuştur.
- İzmir suikastının birinci derece zanlısı Ziya Hurşit'in bu suikastı gerçekleştirmek için birtakım sebepler ortaya koyduğu görülmüştür. Bunlar şahsi

⁷⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 246.

⁷⁶ Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt: 1, s. 115-124; Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, s. 157-167; Sümer Kılıç, *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması*, Emre Yayınları, İstanbul 1994, s. 77-80; Cemil Tokpınar, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1994, s. 120-131.

⁷⁷ Cemal Avcı, *İzmir Suikastı, Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Yayınları, İstanbul 2007, s. 128.

meseleler, siyasetin dışında kalmak ve muhalefetin susturulması olarak sıralanabilir.

- Kaynaklarda Giritli Şevki'nin suikastı ihbar eden İzmir Valiliği'ne verdiği mektubun tarihi hakkında var olan karmaşa giderilerek bu mektubun 15 Haziran da verdiği kesinleştirilmiştir.

- Yine literatürde Ziya Hurşit'in tutuklanmasıyla beraber suçunu itiraf ettiğine dair iddiaların gerçeği yansıtmadığı aksine ilk ifadesinde suikast teşebbüsünü reddettiği, daha sonraki ifadesinde suçunu kabul ettiği ortaya konmuştur.

Kaynaklar

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, TBMM Meclis Zabıtları.

2- Kitap ve Makaleler

ALPASLAN, Teoman: *Mustafa Kemal Paşa'nın Koruma Birliği Komutanı "Öncü Kuvvaci" Gazi Milis Yarbay, Topal Osman Ağa*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2007.

ALTAY, Fahrettin: *10 Yıl Savaş ve Sonrası: Görüp Geçirdiklerim*, İnsel Yayınevi, İstanbul 1970.

ARI, Kemal: "İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikasti Nasıl Karşılıdığına İlişkin Bir Anı", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İzmir 1991.

ASLAN, İzzet: *Atatürk Silifke'de*, Kamal Matbaası, Adana 1981.

Atatürk Ansiklopedisi, May Yayınları, Mart 1981.

AVCI, Cemal: *İzmir Suikasti, Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

_____ : "İzmir Suikasti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 28, <http://atam.gov.tr/izmir-suikasti-2/>

AYBARS, Ergün: *İstiklal Mahkemeleri*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

BEYOĞLU, Süleyman: *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011.

_____ : *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, Bengi Yayınları, İstanbul 2009.

_____ : "Bir Bürokrat ve Milletvekilinin Portresi: Ahmet Faik Hurşit Günday", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 7, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

BOZOK, Salih - BOZOK, Cemil S.: *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985.

CAVİT BEY: *İdama Beş Kala*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

CEBESOY, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar*, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

ÇALIŞLAR, İpek: *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul 2006.

ÇOKER, Fahri: *Türk Parlamento Tarihi*, Cilt: III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No: 6, Ankara 1994.

_____ : *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 23 Nisan 1920 - 20 Ekim 1991*, Ankara 1994.

_____ : *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1920-2010*, Cilt: 1, Ankara 2010.

ERİNÇ, Orhan: *Atatürk'ün Emniyet Müdürü: Ekrem Baydar*, Destek Yayınları, İstanbul 2010.

ERMAN, Azmi Nihat: *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971.

ESEN, Mekki Said: "Atatürk'ü Öldürmek İstemişlerdi", *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1964.

GOLOĞLU, Mahmut: *Devrimler ve Tepkileri*, İşbankası Yayınları, İstanbul 2006.

GÜNDAY, Hakan: *Ziyan*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

İZ, Mahir: *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990.

KANDEMİR, Feridun: *İzmir Suikastinin İcyüzü*, Cilt: 1, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955.

_____ : *İzmir Suikastinin İcyüzü*, Cilt: 2, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955.

KILIÇ ALİ: *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Derleyen: Turgut Hulusi, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

KILIÇ, S.: *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması*, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

KOLOĞLU, Orhan: "İzmir Suikastında Son Hesaplaşma", *Popüler Tarih Dergisi*, Haziran 2001.

LERMİOĞLU, Ömer Faruk: *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2007.

MANGO, Andrew: *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Yayınevi, İstanbul 1992.

MISIRLIOĞLU, Kadir: *Trabzon Mebus'u Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey*, Sibel Yayınları, İstanbul 1978.

MUMCU, Ahmet: *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayınevi, Ankara 2001.

MUMCU, Uğur: *Gazi Paşaya Suikast*, Umag Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

ÖKE, Mim Kemal: *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

ÖZKAYA, Yücel: "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 22, Cilt: VIII, Kasım 1991.

ÖZOĞLU, Hakan: *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sukun ve İzmir Suikastı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

SAVRAN, Gülten Savaşal: *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

ŞİRİN, Funda Selçuk: *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Aydın: Falih Rifki Atay*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

TOKPINAR, C.: *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1994.

TURAN, Şerafettin: *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2004.

UYAR, İbrahim: *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

YILDIRIM, Ali: *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, İtalik Yayınları, İstanbul 2004.

ZÜRCHER, Eric Jan: *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

3- İnternet Adresleri

<http://atam.gov.tr/izmir-suikasti-2/>

http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_306_1_1.pdf